

Libertad svizzera e libertad grischuna

Autor(en): **Tuor, Pieder**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **28 (1941)**

PDF erstellt am: **17.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-882313>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Libertad svizzera e libertad grischuna

da Prof. Pieder Tuor

Sco datum della fundaziun della Confederaziun svizzera considerescha ins l'entschatta d' uost 1291. Perquei havein nus celebrau uonn il 650avel anniversari de sia existenza. En grondiusas festivitads patrioticas sil Rütli, a Sviz ed els capoliugs de biars cantuns. Era ils Romontschs sursilvans han vuliu commemorar quei il pli impurtont eveniment della historia svizzera alla fiasta della Romania, sil prau cumin della Cadi, la dumengia dils Aunghels per-tgiraders, ils 7 de settember de quest onn. Els ein el medem temps era seregurdaì della fundaziun de lur ligias grischunas, han en patratg e plaid mess a pèr cun la libertad svizzera, alla quala els han part cun ils auters Confederai, la naschientscha de lur pli speciala libertad, la libertad grischuna.

«Incipiente mense Augusto», all'entschatta dil meins d' uost digl onn dil Segner 1291 ei la Ligia perpetna denter ils vischins dellas vals ded Uri,

Sviz ed Unterwalden vegnida confirmada en in solemn document, suttascrets e corroboraus cun ils sigils dellas treis cuminonzas. Quella brev della ligia ei igl act formal della creaziun della Confederaziun denter ils treis cantuns primitivs e per quei quintein nus ses onns daven de quei datum. Mo ins savess buca dir senza reserva, che la Confederaziun hagi propi priu sia naschientscha il di menzionau, ed aunc bia meins selai ei pretender, che il suleagl della libertad hagi entschiet a sclarir pér cun quei di sur las muntognas de nossa patria svizzera.

La brev de 1291 sereferescha sezza sin ina fuorma pli veglia dil patg federal, che duei vegnir renovada cul patg present. Cu quella emprema ligia ei vegnida engirada, ei negliu nudau si ed ils historichers ein denter els buca vegni perina sin cu datar ella.

Mo era abstrahau de quei, san ins considerar ina pergameina che cuntegn e sigilescha il patg della ligia nuot auter che sco il punct final d' in moviment anteriur, che dat forza legala a fatgs antecedents, che metta tiarms a discussiuns, lutgas e debats, porta la decisiun formala, definitiva, salvond ella per igl avegnir en vigur e memoria. — Aschia duvrein nus, quintond l'existenza della Confederaziun daven della suttascripziun della brev della Ligia, buca snegar fei allas raquintaziuns oralas, tradizionalas, nudadas si en veglias cronicas e per gronda part era confirmadas dalla scienza historica moderna, dallas

excavaziuns ellas ruinas dils vegls castials e d'ina nova valetaziun generala dils schabetgs relatai tras la sempla tradiziun. Aschia san ins senza auter combinar cun ils resultats stabili dals documents historics, schegie en quels buca menzionai: reuniuns tscheladas, probablamein nocturnas dils conspirai, resistenza metta u aviarta allas ordras de ugaus e castellans, sollevada de pievel e destrucziun dils castials. La historia moderna critica ha tratg en honor danovamein bia de quei che la historia critica dil schenivavel tschentaner carteva de stuer metter tier il rumien.

La fundaziun della Confederaziun 1291 ha muntau la victoria della libertad ellas muntognas svizzeras, mo ella ei buca l'entschatta sezza de nossa libertad. Quella tonscha tschentaners e tschentaners plinensi e sespiarda ella perioda la pli stgira dil temps miez.

Strusch in plaid vegn, aunc ozildi, entelgius en aschi differenta maniera, gie perfin surduvraus, sco il plaid libertad. Era el temps miez haveva quella expressiun differentas significaziuns. Quei vala specialmein per la libertad el senn giuridic, la quala suletta nus havein cheu en egl. Igl ei fetg grev d'explicar en paucs plaids tut tgei che vegneva capiu sut libertad dil cuminesser u dil singul carstgaun.

Ton ei en emprema lingia de retener: che libertad significava buca ton sco independenza u era regim republican. Las communitads che segloriavan ded esser

libras, ils marcaus cun lur burgheis e las cuminon-
zas de libers purs, fuvan buca stats suverans el senn
ded ozildi, appartenevan anzi al schinumnau sogn
imperi roman de naziun tudestga, u sco ins di pli
cuort e pli semplamein: imperi tudestg. Fundaus
da Carl il Grond sestendeva quei imperi sur la gron-
da part della Europa, sur tut la Tiara tudestga, cum-
priu l' Austria de plitard, sur parts della Frontscha
e dell' Italia. Las alps e planiras svizzeras sesanflan
per aschi de dir ual el cor de quest imperi. Cau
digl imperi fuva il retg tudestg, tschernius ord ils
nobels della tiara entras ils prencis electorals. Suen-
ter l' elecziun passava el per ordinari sur las alps,
descendeva ell' Italia, per seschar leu encorunar sco
imperatur roman entras il cau della cristianitad, il
Papa de Roma. Nunfagend quei, astgava el buca
purtar il tetel ded imperatur u Kaiser, mo suletta-
mein quel de retg tudestg. Aschia ei per exempel
Rudolf de Habsburg buca vegnius adaquella de se-
schar encorunar dal Papa ed ei perquei bein staus
retg, mo mai daventaus imperatur.

Igl imperi tudestg sedivideva en comitats, era num-
nai Gaue (dils quals nus havein aunc ina regur-
dientscha els nums Aargau e Thurgau). Alla testa
de quels steva mintgamai in cont u Graf, tarmess
dal retg e representont el ellas incumbensas agli
appartenentas. Aschia deva ei era in Zürichgau, dil
qual Uri e Sviz fagevan part, semegliontamein fuva
la Rezia in comitat, regius dal cont resident a Cuera.

Sco glied libra considerava ins en emprema lingia tut tgi che udeva directamein ad in tal comitat u fuva suttamess al retg sez u a siu representant, il cont.

Ils suprens caus digl imperi, ils retgs u imperaturs, han denton buca salvau tut la glied oriundamein suttamessa ad el sez, la glied en quei senn libra, sut lur atgna bitgetta. Els han delegau lur giurisdicziun ed auters dretgs a nobels digl imperi, a signurs ecclesiastics, uestgs u avats, ed a signurs laics. Quei da maniera che tals dretgs duevan restar perpetnamein allas casas de Diu u ir vi sin ils artavels dils potentats laics, pia restar en lur famiglia, seartar sco auters beins e possess. Quella maniera de dar vi possess imperial numna ins feod u per tudestg Lehen. Aschia ei glied che steva oriundamein sut il retg passada vi ella pussonza de tals signurs, als quals ella dueva survir e pagar taglias e che havevan il dretg de derschar sur ded ella. Tala glied valeva buca pli sco libers digl imperi, ella apparteneva mo indirectamein agl imperi, entras ses signurs. Ed ei daventava che era quels signurs, vasals dil retg u dils prencis digl imperi, devan vinavon las tiaras remessas ad els cun la glied sesenta sin quellas ad auters potentats sco feod u per tscheins. E quels potentats savevan proceder da lur vart en medema maniera.

La condiziun personala giuridica e factica della glied dada en feod u per tscheins saveva esser fetg differenta, variava dad ina mesa libertad entochen

ina quasi sclaveria. Il meglier stevan en general quels che appartenevan allas casas de Diu, ad uestgius u claustras. Il regim dils uestgs ed avats fuva bia pli migeivels che quel dils potentats laics. Els renconuschevan e protegevan lur beins e possess, secunten-tond d' in modest tscheins fier, els schavan savens participar lur subdits agl exercezi de lur domini, fixavan exactamein lur duers ed obligaziuns, la mesira, sur la quala lur emploiai, ugaus e mistrals, astgavan buca passar. Perquei seconsiderava era tala glied en possess della libertad e purtava cun luschazia il num de libra glied della casa de Diu, freie Gotteshausleute.

Sper ils libers de vegl enneu, adina restai sut il retg e ses representants, ha ina outra classa de glied libra priu naschientscha, specialmein egl 11 e 12 avel tschentaner, dal temps dils retgs ord la casa de Hohenstaufen. Quei ei glied tarmessa da ses patrums en selvadis nuncultivai, uauls, alps ed auters loghens solitaris, cull' incumbensa de runcar ora la tiara, render ella fritgeivla, de vegliar leu sur vias e pass, proteger viandonts e pelegrins. En compensaziun per lur survetschs e lavurs retschevevan tals colons la quasi proprietad della tiara runcada e cultivada, la liberaziun de taglias e survetschs personals, ina certa autonomia, in summa ina situaziun quasi aduala a quella dils libers d' origin enneu. Igl ei savens grev de stabilir, schebein nus essan en preschientscha de libers de vegl enneu u de tals libers

posteriurs, daventai libers entras in privilegi special e lur lavur colonisonta. Nus cartein el Grischun d'astgar quintar denter ils emprems ils Libers sur igl uaul de Flem, era numnai ils libers de Lags, denter ils auters ils libers Walsers a Valrein, Tavau, Stussavgia, Val etc.

Ton en la Svizzerza primitiva sco el Grischun tonscha pia la libertad en temps bia pli distanziai da nus che quel della fundaziun dellas ligias. Anzi, quella libertad, oriundamein pli generala, fuva da pli en pli sespiarsa, sesmesada cheutras che numerus habitonts della tiara cun lur beins eran dal retg e ses representants passai vi als signurs feudals: uestgs, avats, conts e baruns laics. Mo quei tut ha buca pudiu stenscher il senni e spért de libertad ed independenza che viva el cor ual d'ina populaziun muntagnarda e quei spért ei sereghegliaus en maniera fetg semeglionta da quei e da tschei maun il Badus. Ordlunder ei la Confederaziun svizzerza, ordlunder era ein las ligias grischunas naschidas.

Motivs per part aduals, per part differents ein stai decisivs per il svilup dil moviment de libertad en la veglia Svizzerza ed en nossas muntognas.

La grondezia e maiestad de nossas pezzas che tonschan lunsch viasi egl azur u penetreschan las neblas, lai buca nescher il sentiment della superioritad d'in carstgaun sur l'auter, mo fa parer els tuts sco ulivs habitonts dellas profundas e stretgas valladas. L'isoladadad dellas casas e tegias che sur-

veschan per habitaziun enviescha il carstgaun sin sesez, sin sia atgna forza, oblighescha el de semetter e setener sin agen pei, de sedistaccar dil concarstgaun, perfin dil vischin. La lavur dira e stunclentonta en in tschespet pauc rendeivel renda quei tschespet ton pli cars e prezius al cor, endirescha senn e character, entschalescha il bratsch. Il combat continuau a miez ina natira selvatga e pleina de prighels fugenta tema e snavur. Aschia fuva ei sper il S. Gotthard, igl Uri-Rothstock, ils dus Mythens, il Titlis, il semegliant era sper il Badus, il Crispalt, il Tödi, il Curver, il Bernina, ellas vals della Reuss e della Muota ual tuttina sco ellas vals dil Rein, dil Glogn, della Gelgia, digl En. Ils medems motifs psicologics han cheu schendrau il medem regl de libertad, independenza ed egualitad, in regl sco el ei semussaus negliu auter el vegl imperi tudestg.

Quella ulivada ei igl empren serealisada denter ils personavels dellas veglias corporaziuns economicas che han priu possess dellas alps, pastiras e dils uauls, las cuminonzas d'astg e pastg, die Markgenossenschaften, sco ins numnava ellas. Cunzun a Sviz, mo era en Uri ed Unterwalden existevan talas cuminonzas sin in terren fetg vast. Ellas han lur origin gia el temps dell'emprema colonisaziun della tiara. En ellas gudevan tuts quels che han habitau la tiara da vegl enneu ils medems dretgs, senza risguard de lur condiziun personala, nobels e purs, libers, colons e servs. Era en nossas muntognas gri-

schunas appartenevan per la gronda part alps, pastiras ed uauls, gie perfin ils funs duront la pasculaziun cumina de primavera e d'atun, a talas veglias cuminonzas economicas, che cumpigliavan forsa oriundamein entiras valladas ed ein pli tard serecidas sin nossas vischnauncas actualas. Aschia gudevan per exempel a Breil ed a Sumvitg, nua che biars libers vivevan sper la glied della Casa de Diu de Mustér, tuts possessurs de funs, de tgei classa che ei fuvan, comunablamein la pastira e silmeins ina part dellas alps.

Quellas cuminonzas economicas, cun lur agens organs alla testa, tier nus il cau-vitg e cau-tegia, cun lur atgnas radunonzas, cun lur gronda autonomia ed egualitad de dretgs ed obligaziuns per tuts personavels, ein stadas ina dellas pli profundas ragischs, ord las qualas il pumer della libertad ei pruius e carschius — ton sper il lag dils quater cantuns sco en nossas muntognas reticas.

Ina secunda ragisch fuvan ils numerus libers semanteni sco tals da vegl enneu u arrivai puspei alla libertad ch'els havevan giu piars antruras: ils libers digl imperi, ils libers colonisaders de contradas isoladas e pertgiraders de vias e pass, sco era la libra glied dellas casas de Diu. De tut quellas sorts de glied libra entupein nus schibein els treis cantuns sco ellas differentas parts dil Grischun. Uri apparteneva da vegl enneu alla claustra de muniessas de Turitg, la schinumnada Fraumünsterabtei, ses

habitonts fuvan en grond surpli glied de tala casa de Diu. Sut siu migeivel regiment han els de pli en pli acquistau liber possess de lur beins, autonomia en l'administraziun de lur fatgs communabels. Els fuvan mo quasi per fuorma aunc subdits della claustra, en verdad sesentevan els sco libers avdonts digl imperi, il qual entras ses ugaus exercitava era leu la suprema giudicatura, quella sur veta e saung. A Sviz haveva la gronda part della populaziun saviu salvar u reacquistar la condiziun privilegiada de glied libra directamein suttamessa agl imperatur e ses representants. Ad Unterwalden vivevan sper subdits de potentats laics, de claustras e baselgias, in bien diember de purs libers. Ed en tuts treis cantuns era bein enqual famiglia entras pli grond possess u entras survetsch guerrier sesalzada sur las autras, acquistond ina certa noblezia e dignitad.

Per il Grischun confirman vegls documents quei che ils vegls historichers cronists raschunan: Libers de vegl enneu fuvan ils libers sur igl uaul de Flem che ins numna ils libers de Lags. Quels libers en Surselva formavan pli baul aunc, entochen el tredisch-avel tschentaner, ina suletta comunitad politica ensemen culs libers en Sutselva, a Muntogna, Schons etc. Els constituevan cun quels il comitat de Lags, cul casti de Langenberg sur Marcau denter Lags e Flem, cun ils loghens de dertgira a Cuera sper la via imperiala, e Saissafratga sper il Rein, denter Sagogn e Castrisch. En quei grond territori tunschent dal

Badus, Lucmagn, Pass Pigniu entochen Ragaz, la Landquart ed il Septimer, fuva, sco ils vegls cronists scrivan, bia tiara, mo pauca glied, quei ei mo pauca glied libra appartenenta al comitat. La gronda part della populaziun steva sco glied della casa de Diu u sut igl uestg de Cuera u sut igl avat de Mustér. Dasperas anflein nus en englars runcai dad els en vals retratgas ils libers Walsers. Era subdits de potentats laics, la condiziun dils quals fuva la meins favoreivla, muncava buca en quei maletg aschi variau de classas e stans.

Ei ha cheu buca duvrau bia, che quellas differentas classas de libers ein seligiadas, unend lur sforz per segirar e carschentar lur dretgs e privilegis. Ed igl ei era capeivel, che lur situaziun favorisada, lur aspiraziuns e stentas, stuevan haver influenza, ina repercussiun era sin la situaziun della glied che viveva en in stan inferiur, alzar quella da maniera, ch'ella ei daventada in vengonz alliau el combat d'emancipaziun e pli tard in adual commember della nova cuminonza politica, naschida ord quei moviment. Aschia eis ei iu ella Svizzerza primitiva, aschia pressapauc era ellas vals reticas.

Sper quellas grondas semegliadetgnas ellas condiziuns ed el decuors dils eveniments historics, che han menau leu sco tscheu, tier ligias de libertad e cul temps alla creaziun de novs stats, gl'empre quasi, e finalmein totalmein independents dal vegl imperi tudestg, observein nus era impurtontas diffe-

renzas, las qualas explicheschan a nus la via speciala, che il moviment liberatori ha priu tier nus el Grischun, sia cuorsa pli pacifica, siu character pli concilient e meins radical, sia conclusiun pli tardiva.

Ella Svizzerza primitiva ei la bova semessa en moviment daven della val della Reuss, dil cantun Uri. Mo nunditgont quei ein ils historichers d' accord cun la detga populara per attribuir la rolla decisiva al liug, dal qual la Svizzerza ha priu buca mo l'entschatta, sunder era siu num, al pievel de Sviz. La numerosa ferma corporaziun dils libers digl imperi de Sviz ha instradau il moviment, ils libers della Casa de Diu Fraumünster de Turitg, che formavan il grond surpli ella val d' Uri, han cun ils libers nobels della tiara ensemen purschiu l'assistenza. El Grischun encuntercomi fuvan ils capomenaders ual ils purs e burgheis libers dellas Casas de Diu. La Cadi, l'Engiadina, ils burgheis dils marcaus de Cuera e Glion, la gliעד digl avat de Mustér e digl uestg de Cuera, stattan sper la tgina della libertad grischuna. Sper els certamein era ils libers digl imperi, ils libers de Lags, ed ils libers colonisaders, ils Walsers. Tuts quels han gidau a crear e rasar ora ellas vals il senn e spért de libertad ed autonomia. Mo igl impuls grond e decisiv ei buca ded els, anzi della populaziun oriundamein subdita, arrivada pér plaunsiu alla libertad.

E lu aunc in' altra gronda differenza, la quala fa nus levamein entelgir, pertgei che nossas ligias date-

schan d' in tschentaner e varga pli tard che quellas dil Rütli e Brunnen, pertgei che nus havein buca duvrau in Guglielm Tell, che nus havein sper la tgina della libertad giu negin Morgarten, che nus havein saviu ir per ina via zuar pli liunga, mo pli leva e pli pacifica per obtener il medem resultat. Els cantuns primitivs ei il moviment de libertad, che haveva era leu anflau pintga resistenza, anzi gronda capientscha ellas casas de Diu che regevan sur in ton della tiara, bein dabot sestuschaus encunter in ferm, decidiu e prigulus inimitg exteriur, ils conts de Habsburg.

Sper in possess relativamein modest en beins e glied, che ils Habsburgs havevan els cantuns primitivs, han els acquistau il comitat de Turitg, al qual era tut la glied libra de quellas tiaras, cunzun de Sviz, apparteneva. Cheutras han els survegniu entaun la dertgira aulta sur veta e saung della populaziun. La pussonza dils Habsburgs ei s' engrondda enormamein el mument, cu Rudolf ei egl onn 1273 vegnius tschernius ora dals prencis electorals per retg digl imperi tudestg, dil qual sco gia mencionau era la Svizzerza fageva part. Cheutras ha el era retschiert il dretg de derschar en caussas criminalas sur ils avdents ded Uri. Quels fuvan circa curonta onns avon vegni liberai dals ugaus imperials de Turitg, che havevan giu la aulta giudicatura ella vallada, ed entras privilegi de retg Frideric de Hohenstaufen declarai per subdits immediats digl imperi.

Rudolf ei bein dabot seprofitaus della aulta condi-
ziun, alla quala el era vegnius alzaus, per carschentar,
buca ton la pussonza scurdada della cruna impe-
riala, aunc buca artavla en sia famiglia, sco plitost
il possess de sia casa e schlatteina, la casa de
Habsburg, daventada ual da quei temps entras in
niev grond acquist casa d' Austria. Las aspiraziuns
dils Habsburgs, lur plan de suttametter entiramein
a lur domini era il pievel liber entuorn il lag dils
quater cantuns, ha menau ad in liung e dir con-
flict cun quels. Suentar la sollevada dil pievel e la
destrucziun dils castials dils ugaus tarmess da Habs-
burg, schabetgs relatai dalla tradiziun, ei l'emprema
ligia federala, quella de 1291, vegnida fundada. La
carplina ei mo s'accentuada sut ils successurs de
Rudolf ed ha menau tier ina botscha sanguinusa, mo
victoriosa per la caussa della libertad, la battaglia
de Morgarten de 1315. Il medem onn ei la ligia
vegnida confirmada e renforzada entras la secunda
brev della ligia.

Tut auter el Grischun. Leu haveva Habsburg
da quei temps aunc negin possess. Culla cruna
imperiala ha Rudolf acquistau la pussonza era sur
ils libers en Rezia suttamess mo al retg ed el
ha formau ord els il comitat de Lags. Cun quels
po el haver giu il medem plan sco cun ils libers
en Uri, Sviz ed Unterwalden. El ha attribuiu il
comitat a siu feagl Albrecht sco feod, empruond
cheutras de fitgar pei era el Grischun. Quei plan

para buca ded esser gartegiaus, seigi che quels libers fuvan buca impurtonts avunda per dar in fundament solid allas aspiraziuns habsburgicas, seigi che quellas havevien avunda de far d' autras varts. Ils libers de Lags ein dals Habsburgs silsunter vegni dai en pègn, per in emprest fatg, als conts de Werdenberg-Sargans, senza ch' els hagian saviu sedustar encunter quella scursanida de lur libertad. Perquei ha el Grischun era il moviment de liberaziun buca saviu proceder dals libers anora. E quei moviment ha buca stuiu sedrizzar encunter in prepotent e prigulus potentat exteriur e ha era perquei buca menau tier conflicts, lutgas e battaglias, sche nus lein abstrahar dellas sbarradas encunter ils signurs alliai ella Ligia nera.

La libertad ei buca vegnida acquistada el Grischun cun sollevadas popularas, incendis e saung, sunder cun tractativas, cunvegnientschas denter ils purs e signurs. Sco talas cunvegnientschas sepresentan las brevs della Ligia grischa de 1395 e 1424 e la brev della Ligia della Casa de Diu de Cuera de 1357.

Pér pli tard ein era ils Grischuns sezs vegni en contact cun Habsburg-Austria. Suenter che la cruna imperiala tudestga ei daventada arteivla en quella casa ei sia pussonza danovamein carschida pli che mai. Era las ligias grischunas han lu en combat communabel cun ils confederai svizzers retschiert il batten de saung ell' uiera de Suevia, ella sanguinusa e gloriosa battaglia della Tgalavaina. Daven da lu

era ein ils ligioms denter ils Grischuns ed ils Svizzers vegni strenschi e davenportai nunsligiabels. Il medem senn de libertad, il quitau de mantener quella, han finalmein menau nossas veglias libras ligias era formalmein el ravugl della Confederaziun svizzera, della quala nus essan oz loschs e ventireivels de formar in cantun suveran. Perquei vegn il 650avel anniversari della libertad svizzera negliu celebraus cun pli grond anim che ual en nossas valladas grischunas. Mo nus seregurdein era dils umens che han avon tschentaners tschentau il fundament de nossa libertad grischuna, senza la quala nus fussen era buca vegni participonts della libertad svizzera.
